

Konzervace dvorního průčelí jižního paláce hradu Švihova

Příspěvek k tématu restaurování sgrafit

Václav GIRSA, Pavel JERIE, Dagmar MICHAINOVÁ



1 | 2

Národní kulturní památka hrad Švihov je vynikající ukázkou pozdně gotické hradní architektury. Patří do skupiny vysoce zachovaných památkových souborů, ceněných pro mimořádné architektonické a památkové hodnoty i vysokou míru původnosti.

Výstavba hradu Švihova (jednoho z významných příkladů vývojově pozoruhodného stavebního typu šlechtického sídla, založeného v 80. letech 15. století Půtou z Rýzmburka, s velkoryse koncipovaným obytným jádrem, obepnutým rozsáhlým obranným systémem doplněným vodním opevněním) byla ukončena do roku 1530. Švihov patřil mezi pevnosti, které měly být po třicetileté válce z příkazu císaře zbourány. Díky protekci rodu Černínů (v jejichž majetku byl hrad a panství od roku 1598) u císařského dvora bylo pobořeno pouze vnější opevnění a podstata hradu zůstala zachována. V 18. století byl hrad transformován pro hospodářské účely. V počátečních desetiletích 20. století došlo k vynaložení značného úsilí na jeho záchranu před bezohledným poničením, ovšem teprve po 2. světové válce bylo nebezpečí zažehnáno a započala příprava obnovy hradu jako významné kulturní památky. V 50. letech 20. století se hrad stal předmětem badatelského zájmu významného českého památkáře Břetislava Štorma, s jehož účastí zároveň probíhaly opravy památky – rehabilitace palácové zástavby a rekonstrukce některých zřícených částí systému opevnění. Památkové zásahy Břetislava Štorma, prováděné ve spolupráci s Josefem Buškem a Václavem Dobruským, jsou jako celek dosud příkladem citlivého přístupu, věrohodnosti prováděných úprav a převážně kultivovaného řemeslného zpracování. Koncepce obnovy hradu nastíněná Břetislavem Štormem zůstala realizačně nedokončena.¹ Úpravy hradu postupně prováděné následující půlstoletí až do současnosti² již těchto kvalit nedosahují.³

Zásadním problémem Švihova je zanedbaný, tristní stav exteriéru hradu, jeho fasád a střech. Značně narušené originální omítky odpadávají a spolu s nimi navždy mizí významné doklady o vývoji hradu. Neodkladný restaurátorský zásah vyžadují kamenné články, které rychle erodují a proměňují se v amorfní bloky, z nichž mizí poslední stopy profilace. Kro-

Obr. 1. Švihov (okres Klatovy), státní hrad. Hmota jižního paláce v konfiguraci zástavby obytného jádra hradu z jihovýchodu. (Foto Václav Gírsa, 2002).

Obr. 2. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Na záběru z roku 2002 je ještě patrná část sgrafitové výzdoby se zbytky přelepů před zánikem. (Foto Václav Gírsa, 2002)

1 Břetislav ŠTORM: *Obnova státního hradu Švihova*, in: *Zprávy památkové péče* 14, 1954, č. 6-7, s. 165-183.

2 Projektové práce provádělo v pozdějších letech SÚRPMO Praha a po jeho rozpadu MURUS Praha.

3 Vnášením řady ahistorických, tvarově neopodstatněných a řemeslně neadekvátních detailů dochází (zejména v posledních desetiletích) k postupnému eliminování kulturních hodnot a narušování autentické atmosféry mimořádně cenné památky. V důsledku chybného stanovení priorit péče o tuto vynikající památku byl po dlouhé období opomíjen velmi zchátralý stav exteriéru hradu.

4 K pokrytí střechy byla v rozporu s metodickými zásadami památkové péče zvolena Meindlova vlnovka ANTICO, nedokonalé imitující prejzy, která nevhodně kontrastuje s ostatními střechami, jež jsou kryty pálenou bobrovkou či šindelem (s výjimkou ploch s ryze účelově volenou krytinou z meziválečné doby).



mě severního paláce, jehož krov je opraven,⁴ mají střední křídlo, jižní palác, kaple a hospodářské budovy krovu i krytinu ve špatném či havarijním stavu.⁵

Po prohlášení hradu národní kulturní památkou a s tím souvisejícím převedením odborného památkového dohledu na SÚPP (nyní Národní památkový ústav – ústřední pracoviště) byla pozornost soustředěna také na záchranu ohroženého exteriéru hradu. Došlo k naplňování postupných záchranných prací, přičemž pro rok 2003 byla připravena konzervace dvorního průčelí jižního paláce.⁶

Jižní palác hradu byl vybudován v druhém sledu výstavby, tedy na přelomu 15. a 16. století po výstavbě severního křídla a kaple. Je zde patrná modifikace původní stavební koncepce, která pravděpodobně vyplynula z kontaktů stavebníka s dvorským prostředím, snad i s architektem Benediktem Rejtem. Jeho návštěva na Švihově je však doložena až k roku 1505 a váže se především ke koncepci vnějšího opevnění, dobudovaného až po Půtově smrti.⁷

Ploché severní průčelí jižního paláce je členěno pozdně gotickými okny s rovným nadpražím. Sálová dispozice druhého patra je osvětlena symetrickou trojicí monumentálních oken s bohatě profilovaným ostěním s kamennými kříži. První patro bylo uprostřed fasády členěno jedním rozměrným oknem s párem kamenných poutců a dvojicí menších oken po stranách. Všechna okna byla pravděpodobně zarámována širokými omítkovými paspartami a průčelí opatřeno mírně zvlněnou gotickou omítkou. Ve spodní části průčelí se nacházely vstupy z nádvoří do sklepení, přičemž pravý vstup byl zvýrazněn vsazením hrotitého portálu. Levý vstup, opatřený dle dochované fotodokumentace mladší pravoúhlou trámovou zárubní, byl v nedávné době zrušen. Do mezipatra se zřejmě původně vstupovalo hrotitým portálem s dubovým prahem z pavlače na západní straně. Portál byl v souvislosti se zrušením pavlače zadržán. Není zcela zřejmé, zda z této pavlače vedl vstup i do bohatě profilovaného sedlového portálu na východní straně.⁸ Tento výstavnější kamenný portál byl opětovně zpřístupněn v době úprav Břetislava Štorma vložním jednoramenného schodiště do nádvoří.

Obr. 3. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Unikátní snímek, pořízený před rokem 1938, zachycující ještě barokní zastřešení paláce a stav horní části fasády před Štormovou úpravou. (Archiv NPÚ, reprofoto Helena Kodalíková)

5 Obnova špýcharu a odstranění poloviny jeho historického krovu, jednoho z nejstarších v areálu, je samostatným problémem, jemuž byla věnována pracovní dílna, pořádaná SÚPP na Švihově dne 30. 5. 2002 (viz informace ve Zprávách památkové péče č. 5/2002). V současnosti probíhají práce podle upraveného projektu se zachováním zbylé poloviny krovu, provázené překvapivě malým rozsahem oprav a výměn. Nově doplněná západní část střechy na starou část opět plynule navazuje.

6 Na obnovu byla poskytnuta dotace z Programu záchranu architektonického dědictví pro rok 2003.

7 K dějinám a stavebnímu vývoji hradu viz Dobroslava MENCLOVÁ: *České hradby, díl II*, Odeon, Praha 1972, s. 393-405 (kde je i shrnutí dostupných písemných pramenů a literatury); Tomáš DURDÍK: *Encyklopedie českých hradů*, Libri s. r. o., Praha 1996, a další.

8 Při změně koncepce výstavby rozestavěného jižního paláce či v souvislosti se stavbou západního spojovacího křídla byla pavlač zrušena. K portálu vedlo i schodiště, jehož otisky jsou patrné na stěně v jihovýchodním rohu dvora, situaci však dnes znejasňuje novodobé schodiště z poloviny 20. století a chybějící dokumentace.



Tato úroveň je nad vstupem do sklepa přisvětlena zamřížovaným gotickým oknem menšího formátu.

Patrně poté, co objekt roku 1546 získali noví majitelé, byla spolu s celým jižním palácem severní dvorní fasáda opatřena novou omítkou. Na severní fasádě jižního paláce omítka rámovala okenní otvory širokou hlazenou paspartou, k níž byla dotažena sgrafitová rustika. Trojice monumentálních oken s pevnými poutci ve druhém patře (částečně zazděnými v době užívání paláce jako sýpky) i podstatná část omítkových paspart těchto oken je rekonstrukcí pocházející z 50. let 20. století. Břetislav Štorm znovu sestavil okenní ostění z náleží v zazdívkách a z nových doplňků, přičemž jedinými originály zachovanými in situ zůstaly mohutné bloky zdobných podokenních parapetů. Břetislav Štorm realizoval tuto úpravu z vykonzolovaného lešení.⁹ To také objasňuje, proč nedokončil doplnění omítkových paspart v úseku pod parapety a proč zakryl omítkou pouze část dodatečné cihelné nadezdívky nad trojicí oken, vybudované v souvislosti s osazováním nového krovu ve 30. letech 20. století. Palác měl původně hrázděnou nástavbu, zakončenou strmou gotickou střechou.¹⁰ Současné zastřešení pochází z let 1937-1938 a nahradilo poškozenou barokní konstrukci, krytou šindelem.

Od doby Břetislava Štorma se s výjimkou zbytečných korekcí vstupů do sklepení a filmařských úprav žádné opravy na fasádě neprováděly. Ponechání velmi cenných fasád hradních paláců i vstupní věže bez údržby je ovšem velmi nezodpovědné.¹¹ Výraznější chátrání dvorního průčelí jižního paláce se v posledních letech projevilo na stavu veškerých materiálů – zdíva, omítek i kamenických článků.¹² Před zahájením opravy bylo možné zaznamenat na tomto průčelí řadu poruch: povrchovou erozi omítek, odpojení omítkových ploch od podkladu, napadení omítek biologickými škůdci, rozpad pozůstatků sgrafitové výzdoby a jejich odpadávání v četných místech, potřísnění omítek výluhy z konzervačních nátěrů šindelové krytiny a korozními produkty mědi z dodatečného oplechování stříšky nad vyrovnávacím

Obr. 4. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Na záběru výseku spodní části průčelí z roku 1950 je patrný ještě značný rozsah sgrafitové výzdoby i vzhled parteru před vybudováním přístavku schodiště a úpravami vstupů do sklepení. (Archiv NPÚ, foto Anna Valtrová, 1950)

⁹ Viz obr. 5.

¹⁰ Tato úprava je však ikonograficky přesvědčivě doložena pouze na nástěnné malbě, zobrazující sv. Jiřího, ve švihovské kapli.

¹¹ Ve své stati o obnově Švihova (cit. v pozn. 1) Břetislav Štorm rozvádí pohnutou historii neúdržby hradu a mimo jiné uvádí: „Stav hradu se zhoršil tak, že i starosta městyse Švihova považoval za svou povinnost stěžovat si na nového přidělence (Václava Levora – pozn. autorů) konzervátoru Dr. Hostašovi dopisem ze dne 6. prosince 1926. Téhož roku je hrad Švihov v úředních spisech označován jako zřícenina.“

¹² Ve velmi špatném stavu je krytina paláce a opravu vyžaduje i krov a konstrukce, na níž je zavěšen známý kazetový strop, původem ze zámku v Dobrovicích, přenesený z Bělé pod Bezdězem a osazený na Švihově v roce 1954.



5 | 6

schodištěm, potřísnění ptačími výtrusy, vyplavení zdicí malty ve spodní partii, povrchový rozpad kamene, dílčí poruchy u kamenických článků a napadení zbytků dřevěných konstrukcí ve zdivu hnilobou. Zaznamenány byly pouze dílčí dodatečné opravy, prováděné s použitím cementové malty, provlhčení a zasolení zdiva.¹³ Současně s posuzováním stavebně-technického stavu byly shledány některé závažné nedostatky z hlediska památkového, jejichž vyřešení bylo nutné naplánovat v souvislosti s restaurováním fasády. Jedná se o zcela nevhodné úpravy relativně nedávného původu, mezi něž patří zazdění levého vstupu do sklepa s vytvořením novotvaru střílny (včetně zrušení vstupu do sklepa, donedávna opatřeného jednoduchými svlakovými dveřmi), vybourání zazdívký hrotitého portálu s lapidárním detailem starých svlakových dveří, které byly nahrazeny nevkusným novotvarem bednění s gotizujícími vrátky, i osazení novodobých dveří na schodišťové podestě při vstupu do nádvoří.¹⁴

I s odstupem půl století musíme plně souhlasit s Břetislavem Štormem, který na závěr své proslulé statě o obnově státního hradu Švihova uvádí: „Není však úkolem obnovy Švihova, aby vypadal jako nový, a proto také nebudou útržky sgrafit schematicky rozváděny po celých plochách průčelí. Avšak ani ostatní staré i novější omítky nebudou obětovány jednorázové restauraci, ale toliko vyspraveny a ujednoceny s veškerou opatrností k zvláštnostem líce zdiva i otisků starých konstrukcí.“ Architektonická, historická, dokumentární i estetická hodnota hradu i rozsáhlost vzácné autenticity je opravdu něčím výjimečným, nenahraditelným. S vědomím těchto hodnot došlo ke koncipování památkového pojetí opravy jižního průčelí. Bylo stanoveno, že způsob opravy vyžaduje maximální ochranu originální materie, preferování použití tradičních materiálů i technologií a respektování principu minimálních proměn vzhledu (zejména v kontextu s ostatními fasádami hradu, jejichž vzhledová oprava musí též vycházet z konzervačního pojetí). Součástí zadání bylo též respektování úprav architekta Břetislava Štorma¹⁵ a provedení některých korektivních úprav, odstraňujících dílčí nevhodné zásahy z posledních let. V rámci zadání byl také formulován jednoznačný požada-

Obr. 5. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Snímek s vykonzolaným lešením v době úprav oken ve druhém patře, prováděných Břetislavem Štormem. Fotografie zároveň dokládá stav omítek, včetně značného rozsahu sgrafitové výzdoby. (Archiv NPÚ, foto Vladimír Fyman, 1954)

Obr. 6. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Stav před zahájením stabilizace a konzervace. (Foto Dagmar Michoimová, květen 2003)

13 Průzkumem vlhkosti a zasolení bylo zjištěno, že asi do výšky 5 m nad terémem je zvýšená vlhkost zbytků omítek. Zejména ve vyšších partiích zdiva se jednalo o kondenzační vlhkost. Zhruba do 3 m nad terémem bylo nalezeno zvýšené množství vodorozpustných solí, resp. zvýšený obsah síranů a zvýšený až vysoký obsah chloridů a dusičnanů. Příčinou zasolení bylo vystavení vlivům znečištěné atmosféry, a hlavně kontaminace zdiva vodou, která obsahuje produkty rozkladu organických látek, např. při hospodářském využívání objektu. Zjištěná míra zasolení je pro analogické historické konstrukce poměrně běžná. Hodnocení vlhkosti bylo prováděno gravimetrickou metodou, analýza obsahu ve vodě rozpustných síranů, chloridů a dusičnanů byla provedena semikvantitativní selektivní analytickou metodou s použitím testu Merckoquant firmy Merk. Analyzováno bylo vždy přibližně 10 g vzorku a výsledky byly hodnoceny podle ČSN 73 0610.



vek na zpracování kvalifikované realizační dokumentace¹⁶ a zajištění účasti odborných kapacit pro samotnou realizaci: tedy restaurátorů a zkušené stavební firmy, která již prokázala na jiných památkových akcích zvládnutí aplikace konzervační metody s pozitivními výsledky.

Podstatnou část celkové opravy fasády představovalo konzervační ošetření originálních omítek a záchrana zbytků sgrafitové výzdoby. Celé severní průčelí jižního paláce bylo pravděpodobně v polovině 16. století jako jediné v nádvoří opatřeno plošným rozvrhem jednovrstvého rytého sgrafita. Z výsledků materiálového průzkumu¹⁷ a interdisciplinárního hodnocení stavu omítek vyplynulo, že před aplikací sgrafitové omítky došlo k lokálnímu vyspravení pevně utažené, mírně zvlhčené a místy poškozené jednovrstvé gotické omítky¹⁸ renesanční maltou.¹⁹ Před omítnutím byla vyspravená plocha fasády povrchově scelena vápenným nátěrem. Na nepekovaný, čistý, pačokem sjednocený povrch byla ve vrstvě silné 4-10 mm nanášena vápenná omítka pro sgrafitovou výzdobu.²⁰ Vlastní narýsování i proškraňování sgrafitového reliéfu se odehrálo v rámci tloušťky této dodatečně nanášené omítkové vrstvy, určené pro prezentaci sgrafita. Rytím či odškraňováním tedy nedošlo k odhalení podkladní omítky, rozdíl bylo dosaženo strukturálním kontrastem hladkých a hrubých ploch. Sgrafitový rozvrh tvoří obdélná rytá rustika s jehlanovitými bosami, oddělenými rytou stezkou, s odškraňovanými plochami spodního trojúhelníku, s řídkou křížovou šrafurou pod levou horní diagonálou a nepravidelně rytými řídkými obloučky přeškrťávajícími horní pravou diagonálu jednotlivých kvádrů. Rukopis sgrafitové úpravy je značně uvolněný, dokládající řemeslný fortel a rutinní přístup.

Na zbytcích lícové vrstvy originálu je dosud možno identifikovat původní techniku provádění i charakter finální prezentační úpravy, vyznačující se pevně utaženým, ale značně živým povrchem. Projevuje se na něm nejen použití hrubší frakce písku, ale místy i rýhy způsobené vystupujícími hrubšími zrny, uvolněnými při stáčení a modelování povrchu tvárné omítky. Povětrnosti vystavený líc sgrafitové výzdoby byl postupně narušován. Rozsáhlé plochy omítek ve spodní části průčelí zcela odpadaly. V horní, více chráněné části zbyla rozsáhlejší tor-

Obr. 7. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Výsek průčelí ještě s ucelenými plochami i chatrnými zbytky sgrafitové výzdoby. (Archiv NPÚ, foto Vít Obereigner, 1962)

14 Hrubou závadou je novotvar dřevěného bednění ve vstupním portálu sklepa, opatřeného v ose vrátky s hrotitým ukončením a osazeného do uvolněného gotického portálu. Jedná se o ahistorický výmysl, navíc s nepatřičným tvarovým řešením, nevhodnými detaily a povrchovou úpravou, přičemž nekvalitní řemeslné zpracování je příčinou technických závad. Staré, velmi archaické dveře, osazené do odsazené zadržky, zachycené např. na starší fotodokumentaci, byly zřejmě pro „nedostatečnou zdobnost“ zničeny. Nevhodným detailem jsou také nedávno vyrobené dveře, umístěné na podestě přístupového schodiště, osazené do dřevěného rámu, vyrobeného z neznalosti historické typologie s nepatřičným segmentovým ukončením, přičemž staré dveře, vsazené do tesařské zárubně (patrně ještě na starší fotodokumentaci) byly též odstraněny. Stav poslední hodnotné historické úpravy s jednoduchými sliakovými dveřmi v místě dnešní zadržky a obdobnými lapidárními výplněmi v přízemí je doložen na starších fotografiích (viz např. záběr z roku 1950 na obr. 4).

15 Tj. zejména vstupní schodiště se šindelovou krytinou ke kamennému portálu, okna Štormem otevřená i nově sestavená, včetně paspart a výplní otvorů.



8 | 9

10 | 11

16 Realizační projekt zpracoval v květnu 2003 GIRSA AT s. r. o. – Atelier obnovy a konzervace historických staveb: Václav Girsra, Miloslav Hanzl, Daniela Javorčeková, spolupráce Dagmar Michoinová (laboratorní průzkumy a technologie). Zpracovaný projekt zahrnoval zaměření, archivní průzkum dochované ikonografie, materiálový průzkum, průzkum vlhkosti a zasolení i podrobnou prováděcí dokumentaci včetně stanovení technologie. Projekt konzervace byl zpracován na základě podrobných podmínek památkové péče NPÚ – ÚP (Pavel Jerie).

17 Dagmar MICHAINOVÁ: *Průzkum omítek severní fasády jižního paláce SH Švihov*, 9/2003, spisový archiv technologické laboratoře NPÚ – ÚP.

18 Gotická omítka severního paláce, která později tvořila podklad pro sgrafita, je poměrně hladká, jen mírně zvlněná, pevná, soudržná a tvrdá. Na povrchu byla chráněna pravděpodobně al fresco provedeným vápenným nátěrem. Před nanesením renesanční omítky nedošlo k napekování povrchu, ale omítka byla přebílena. Rozborem bylo zjištěno, že hmotnostní poměr $\text{Ca}(\text{OH})_2$ ku plnivu je 1 : 2,9. To by odpovídalo objemovým dílům pro přípravu malty z vápenné kaše a písku zhruba v poměru 1 : 3. Analyzováno bylo 12,5 g vzorku. Zajímavým zjištěním je shoda granulometrie použitého plniva z gotické omítky a plniva ze zdicí malty kleneb v severním paláci. Shodu je možné vysvětlit tím, že dodatečně zaklenutí stropů v severním paláci probíhalo v době dostavby a omítání

jižního paláce. Granulometrie plniva gotické omítky i zdicí malty z kleneb v přízemí severního paláce je uvedena v grafu na str. 413.

19 Tato malta je identická s omítkovou maltou pro sgrafitovou výzdobu, viz pozn. 20.

20 Renesanční sgrafitová omítka se dochovala ve velmi špatném stavu. Povrch omítkové malty byl hloubkově degradovaný, materiál nesoudržný a po odběru vzorku došlo k jeho rozpadu. Analýzou bylo zjištěno, že se jedná o vápennou maltu s hmotnostním poměrem $\text{Ca}(\text{OH})_2$ ku plnivu 1 : 3,6. To by odpovídalo objemovým dílům pro přípravu malty z vápenné kaše a písku zhruba v poměru 1 : 4. Je však nutné brát v úvahu, že byl analyzován degradovaný nesoudržný materiál. Malta na omítku tudíž zcela určitě obsahovala vyšší obsah pojiva. Analyzováno bylo 18,5 g vzorku. Granulometrie plniva sgrafitové omítky i doplňku podkladu je uvedena v grafu na str. 413.

21 Postup odpadávání sgrafitové výzdoby dokládaly stejnoměrně zpatinované mapy, které se vyskytovaly na fasádě v okolí dochovaných fragmentů sgrafit. Podle rozsahu nejsvětlejších ploch se dal poměrně přesně vysledovat rozsah poslední fáze destrukce sgrafitové výzdoby v důsledku aplikace přelepů.

22 Při povrchové fixáži degradovaných ploch sgrafit bez jejich hloubkového zpevnění došlo pouze ke tužení povrchové vrstvy omítky. Degradovaný hloubkově nezpevněný materiál

Obr. 8. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Stav před zahájením stabilizace a konzervace. (Foto Václav Girsra, květen 2003)

Obr. 9. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Torzální stav sgrafitové výzdoby před restaurováním. (Foto Václav Girsra, květen 2003)

Obr. 10. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Detail zazděného trámu zrušené pavlače. Stav před restaurováním. (Foto Václav Girsra, květen 2003)

Obr. 11. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Průběžnou kontrolu celkového vzhledu restaurátorských zásahů usnadnilo sejmutí podlažek v jednotlivých patrech lešení. (Foto Václav Girsra, srpen 2003)

neudržel povrchové napětí nesené do omítky přelepem. V důsledku rozdílných vlastností povrchu a vnitřku omítek došlo při jejich namáhání k uvolnění velkých, povrchovou bandáží propojených částí sgrafit.

23 Zásady konzervačního přístupu byly formulovány naposledy v Závěrech a doporučeních z odborné dílny, konané na zámku v Českém Krumlově dne 18. července 2002, kde se mimo jiné konstatuje: „Vnější pláště státních hradů a zámků představují jedinečné hodnoty minulosti. Ve svých historických proměnách jsou mimořádně cenným, dnes již nenahraditelným



12 | 13

za výzdoby. Jejich celistvost byla zřejmě eliminována úpravami okenních otvorů při adaptaci paláce pro hospodářské účely v 18. století. Zbylé plochy byly trvale degradovány soustavným přímým působením povětrnosti. Porovnáním stop přímo na fasádě²¹ se stavem dokumentovaným staršími fotografiemi (poprvé na snímcích ze 30. let 20. století, ale zejména z fotodokumentací pořízených postupně od 50. let 20. století) je možné sledovat postupný úbytek originálu sgrafitové výzdoby. Výraznější chátrání lze zaznamenat především v několika posledních letech, přičemž dramatický zánik byl bezpochyby urychlen dílčím, nedokončeným, provizorním „restaurátorským“ zásahem (přelety ohrožených míst).²²

Koncepce obnovy fasády upřednostňovala zcela jednoznačně konzervační přístup,²³ tedy ochranu originálu a respekt k jeho starobylému vzhledu včetně přednostního používání tradičních materiálů i pracovních postupů.²⁴ Pro konzervaci a restaurování fasády byl sestaven vápenný systém, který zahrnoval zpevňování omítek opakovanou aplikací vápenné vody, fixaci a injektáže omítek restaurátorskými vápennými maltami a doplňování vápennou maltou s vhodnou strukturou, barevností i řemeslným zpracováním.²⁵

Tento systém byl v posledních letech úspěšně aplikován u řady významných památkových obnov.²⁶ Použití tradičních vápenných materiálů (malty, injektáží omítek, tmelů) kombinovaných společně s technikou konsolidace omítek vápennou vodou zajišťuje nejen maximální materiálovou kompatibilitu doplňků s originálními materiály, ale umožňuje také prolínání jednotlivých technologických operací. Poskytuje možnost (samozřejmě za vhodných klimatických podmínek) kdykoli se vracet na rozpracovaná místa, a to i s jakýmkoli větším časovým odstupem, kdykoli navazovat na přerušenu práci a kdykoli doplňovat materiál na již dostatečně zpevněný podklad.²⁷

Veškeré dochované omítky, tj. starší pozdně gotické vrstvy i torza sgrafit, byly zpevněny opakovanou konzervací vápennou vodou²⁸ a dle potřeby v kritických místech zafixovány injektáží odpojených ploch a podtmelením okrajů omítkových ker. Stabilizované trhliny na fasádě byly vyčištěny a vyplněny vápennou maltou s vyklínováním a pevným utažením. Účinným

Obr. 12. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Detail zazděného gotického portálu s dubovým prahem. Stav před restaurováním. (Foto Václav Girsá, květen 2003)

Obr. 13. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Stav omítek a okenních ostění ve druhém patře před restaurováním. (Foto Václav Girsá, květen 2003)

zdrojem informací o historických stavebních technikách, technologiích a materiálech. Při každém zásahu do exteriérů těchto objektů, při všech pracích údržbových i opravách, restaurování apod. je nutné velice pečlivě zvážit, zda měnit dochovaný stav, zda odstraňovat historické vrstvy, materiály a prvky. Je třeba upřednostnit postupy, zachovávající maximální autenticitu nejen hmotnou, ale i estetickou, architektonickou a vypovídací hodnotu.“ (Celý text viz Zprávy památkové péče, roč. 62, 2002, č. 7, s. 211.)

²⁴ Podle zásad platných pro konzervaci a restaurování historických materiálů (a jak vyplývá i z mezinárodních úmluv) je nutné používat při restaurování a konzervaci historických objektů přednostně takové materiály, které se svými vlastnostmi (fyzikálně-chemickými i estetickými) co nejvíce blíží vlastnostem historických originálů. V žádném případě nesmějí doplňky originál poškozovat, ať už přímo nebo prostřednictvím látek vznikajících jejich rozkladem. Tyto zásady lze naplnit několika způsoby. Například tím, že se exaktně určí všechny zásadní vlastnosti dochovaných



14 | 15

originálních materiálů (u omítek se jedná zejména o chemické složení, zrnitost, distribuci a tvar pórů, teplotní a vlhkostní dilataci, paropropustnost a mechanické vlastnosti), stanoví se požadované intervaly konečných vlastností zrestaurovaných originálů a na základě těchto zjištění budou navrženy, odzkoušeny a vybrány takové prostředky, které budou splňovat všechny výše uvedené zásady. Pak je možné použít různé, např. moderní syntetické materiály. Reálné provedení testů je však časově velmi náročné a vzhledem k fyzickému stavu degradovaného materiálu často prakticky neproveditelné. Další možný přístup vychází z následujícího předpokladu.

Chemické a fyzikální vlastnosti většiny materiálů (pro zjednodušení se omezíme opět pouze na omítky) jsou dány nejen jejich složením, ale také způsobem jejich zpracování a podmínkami expozice. Jestliže známe, resp. umíme zjistit chemické složení originální malty a máme možnost použít stejné nebo velmi blízké vstupní suroviny pro doplňky, navíc maltu umíme zpracovat a aplikovat za blízkých podmínek a obdobným pracovním postupem, lze očekávat, že výsledné vlastnosti nového doplňku se budou ve svých materiálových i estetických vlastnostech velmi podobat napodobované předloze. Originál velmi pravděpodobně nebude poškozován ani složením doplňku, ani složením produktů jeho rozpadu. Doplněk bude odolávat expozici, stárnout a degradovat podobným způsobem jako originál. Tento přístup však předpokládá, zůstává-

me-li u příkladu s vápennými maltami a omítkami, znalost a řemeslné zvládnutí tradičních postupů, přiblížení se složení dobových materiálů. To zahrnuje nejen výběr a přípravu kvalitních surovin (pálení, hašení a odležení vápna, výběr vhodných plniv a eventuálně přísad), ale také pečlivé dodržování zásad technologické kázně.

25 Na základě zhodnocení podkladů bylo popsáno, jaké typy povrchů a v jakém rozsahu se na fasádě nacházejí. Jednotlivé typy povrchů, resp. jednotlivé druhy poškození omítek byly zdokumentovány a zaneseny do plánové dokumentace. Tím byl zachycen výchozí stav, který se stal základním podkladem pro návrh diferencovaných uměleckořemeslných a restaurátorských zásahů.

26 Například v posledních letech při restaurování exteriéru bývalého opatství ve Zlaté Koruně, domu Latrán čp. 46 v Českém Krumlově, domu v Radniční ulici čp. 29 v Českém Krumlově, na západní a jižní fasádě Horního hradu a nádvoří Hrádku SHZ v Českém Krumlově, na státním zámku v Zákupech i na státních hradech Grabštejně a Bezdězu.

27 Protože při aplikaci vápenných omítek je důležité prodloužit interval, ve kterém mají malty vhodnou vlhkost, lze vápennou vodu použít plošně i přes nové doplňky a vhodně tak nově nanesené omítky vlhčit.

28 Konzervace probíhala od 28. 7. do 26. 8. 2003 a bylo při ní aplikováno 110 zpevňovacích cyklů.

Obr. 14. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Detail řešení okolí gotického okénka v nejvyšším podlaží. Stav po restaurování. (Foto Dagmar Michoinová, září 2003)

Obr. 15. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. I drobný útržek originálního sgrafita vykazoval významnou dokumentární hodnotu. Na snímku je patrný charakter podkladu (pozdně gotická omítka, zatížená vápenným nátěrem) a technika zpracování sgrafitové omítky. (Foto Dagmar Michoinová, květen 2003)

Pozdní zahájení konzervace (uprostřed stavební sezóny) bylo způsobeno zpožděním přidělu finanční dotace, což však vzhledem k stabilně příznivým klimatickým podmínkám a dobré organizaci práce nezavinilo zásadní komplikace.

29 Tento postup samozřejmě vyžaduje zkušenost pracovníků, kteří jej provádějí, dokonalou připravenost a synchronizaci stavebních i restaurátorských prací, velkou pečlivost při zpevňování, systémovost aplikace a nepřetržitou přítomnost pracovníků na stavbě. To by však mělo být samozřejmostí v případě každé technologie a každé činnosti dotýkající se památek.

30 Nedošlo tedy k revokaci původního neerodovaného povrchu a k návratu do doby vzniku výzdoby tzv. rekorozní metodou.



16 | 18

17 | 19

ně byly zpevňovány jak omítky s erodovaným lícem, tak s dokonale zkarbonatovaným vápenným nátěrem a scelujícím vápenným pačokem, nestejně smytým. Zpevňování omítek vyžadovalo průběžnou kontrolu účinnosti a přizpůsobení režimu konzervace různorodému stavu eroze materiálu.²⁹ Mimořádně obtížná byla stabilizace silně rozrušené sgrafitové omítky, zejména záchrana menších drobných ploch, často téměř nepatrných zlomků. Záchraně původního sgrafita, byť dochovaného ve zuboženém stavu, byla věnována maximální pozornost, neboť prakticky každý originální zlomek obsahoval část ryté kresby či odškrabané plochy a jeho zafixování ve volné ploše garantovalo zachování důležitých informací o rozměrech, podrobnostech řešení a návaznostech originální rustiky. Konzervovány tedy byly veškeré zbytky tenké vrstvy renesanční omítky se sgrafitovou výzdobou, i ty, v jejichž případě se zpravidla již na záchranu rezignuje a které by neměly bez další ochrany výhledově žádnou šanci na přežití. Na základě projektu, restaurátorského průzkumu (provedeného po vybudování lešení) a v kontextu s vyhodnocením starší fotodokumentace byla proto také alespoň část nedávno zaniklé sgrafitové úpravy znovu obnovena. Důvodem pro doplnění částí nedávno zaniklých sgrafitových ploch se stala především ochrana zbytků všech dochovaných a silně poškozených originálních sgrafit. Bylo zřejmé, že zlomek sgrafitové omítky bude zapojením do větší omítkové plochy mnohem bezpečněji chráněn než samostatně ponechaný, nezřídka jen několikacentimetrový „útržek“, pouze zafixovaný a po obvodu podtmelený. Míra doplňků sgrafitového rozvrhu byla pečlivě rozvážena a odzkoušena. Základním vodítkem bylo jednak zhodnocení situace v místech, kde světlé plochy zřetelně naznačovaly nedávný odpad omítek, a jednak identifikace doložitelného stavu na starší fotodokumentaci. Erodovaný, ale zpevněný povrch originálních sgrafit zůstal s výjimkou drobných korekcí (tmelení) v kritických místech bez zásahů, tedy bez plošného doplňování rozrušeného líce, respektive bez vtírání tenké vrstvy štku nebo vápna do jeho povrchu.³⁰ Doplněvané plochy sgrafit propojily architektonický rozvrh v návaznosti na zafixovaná torza originálu. Povrch nového materiálu byl vymodelován s respektem k do-

Obr. 16. Švihov (okres Klatovy), státní hrad. Pohledové souvislosti, které bylo nezbytné při restaurování dvorního průčelí jižního paláce plně respektovat. Východní průčelí západního křídla, jež spojuje fasády obou švihovských paláců. (Foto Václav Gírsa, 2002)

Obr. 17. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Detail zbytku sgrafitové výzdoby u okenní pasparty ve druhém patře. Stav před restaurováním. (Foto Dagmar Michoinová, květen 2003)

Obr. 18. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Detail napojení sgrafita na dolní část okenní pasparty v prvním patře. Stav po restaurování. (Foto Václav Gírsa, září 2003)

Obr. 19. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Vztah originálu a doplňku na detailu textury sgrafita po restaurování. (Foto Dagmar Michoinová, září 2003)

31 Před zahájením prací byl proveden průzkum blízkých lokalit s nalezením místa, odkud byl pak odebírán písek, který svým charakterem odpovídá plnivu originálních sgrafit.

32 Realizaci prováděla firma Haniš – rekonstrukce a opravy historických staveb s. r. o., Přídolí 56, Český Krumlov. Restaurátorské práce zajišťovali Petr a Josef Novotní (omítky) a Rudolf Rudovský (kámen). Technický dozor investora: Luboš Havlovic, organizační spolupráce: Libuše Remtová (NPÚ – ÚOP v Plzni). Odborný památkový dohled: Pavel Jerie, Dagmar Štovičková (NPÚ – ÚP). Technologická spolupráce: Dagmar Michoinová (NPÚ – ÚP).

chovanému stavu originálů. Rozhraní mezi obnoveným sgrafitem a starším podkladem bylo řešeno plynulými přechody tak, aby nedošlo ke vzniku tvrdého orámování a k nežádoucím kontrastům. V rámci restaurování byly ponechány bez korekcí přirozeně vzniklé, často výrazné barevné rozdíly povrchu originálních omítek. Bylo důležité, aby opravená fasáda působila svým stářím a zůstal zachován optický soulad s ostatními fasádami nádvoří i s exteriérem celého hradu, dochovaného s autentickými omítkami a architektonickými články v torzálním stavu. Zkrátka jednalo se o jistotu zachování atmosféry neopakovatelného místa.

Z důvodů minimalizace dodatečných plošných barevných retuší nového materiálu bylo odzkoušeno kolem 20 barevných variant omítkové malty, přičemž vhodnost odstínů byla dosažena použitím kombinací barevných přírodních písků.³¹ Při srovnání s prováděním plošných barevných retuší nebo probarvováním omítek umělými pigmenty zajišťuje tento postup, tj. probarvování malty ve hmotě pískem, lepší barevnou stálost omítek. Díky docílení vhodného odstínu probarvené malty se redukovala potřeba dodatečných retuší, nezbytných pouze na jemné doladění tonality některých doplňků v kontextu s bezprostředním okolím.

V rámci úpravy fasády došlo k doplnění dolních částí omítaných okenních paspart v nejvyšším podlaží. Stalo se tak na základě poznání, že architekt Štorm, který prováděl rekonstrukci trojice oken v nejvyšším podlaží z vykonzolovaného lešení (viz dobové foto, obr. 5), tuto úpravu, analogicky původně řešenou a dochovanou v rámci areálu v četných případech, nemohl v danou chvíli dokončit z praktických důvodů. Z obdobného důvodu byl omítnut horizontální pás obnaženého cihelného zdiva v horní partii fasády a tím zakryta nadezdívka srovnávající korunu zdiva při osazení krovu nové střechy v roce 1938.

Restaurovány byly též kamenické prvky, okenní ostění a portály, s výjimkou architektonických článků v parteru. Kamenné detaily byly ponechány včetně zbytků povrchových úprav a stop dílčího poškození.

V sezóně 2003 byly provedeny záchranné práce s výjimkou úpravy fasády v parteru.³² Redukování prací plánovaných na toto období vyplývalo nejen ze skromných finančních podmínek, ale i z nezbytnosti respektovat technologické zákonitosti s ohledem k pozdnímu zahájení prací.³³ Existuje reálný předpoklad, že celá obnova fasády bude dokončena v příští sezóně. Ve spodní partii – přesněji v místech, kde zůstalo obnažené zdivo – se nepočítá s plošným doplňováním omítek. V místech stabilní konstrukce bude ponechán stav bez úprav (pouze s provedením kontroly spár s dílčím doplněním malty). V partiích, kde ve větší míře chybí zdící malta a klínovací materiál, bude provedena stabilizace (doplnění malty a klínovacího materiálu). Po identifikaci míst osazení původní konstrukce pavlače (zazděné kapsy) bude restaurátorem provedena dílčí korekce, zbytek zazděného trámu původní konstrukce bude konzervován.

V souvislosti s dokončením restaurování průčelí budou opravena okna pocházející z rekonstrukce Břetislava Štorma a schodišťový přístavek, realizovaný zřejmě podle návrhu



Obr. 20. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Příčný řez povrchem pozdně gotické omítky, která tvoří podklad pod renesančním sgrafitem. Viditelné světlo, cca padesátinásobné zvětšení. Na povrchu omítky, která byla delší dobu bez sgrafita, je pod vrstvičkou depozitů (vrstva 2) rozlišitelný cca 0,2 mm silný vápenný nátěr, provedený velmi pravděpodobně technikou al fresco (vrstva 1). (Foto Dagmar Michoínová, 2003)

Obr. 21. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Porovnání distribuce zrnitosti plniva podkladní pozdně gotické a sgrafitové omítky. (Dagmar Michoínová, 2003)

Obr. 22. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce po restaurování. Detail stabilizovaného originálního sgrafita u východního nároží. Patina není umělým výtvozem restaurátorů. Přirozený vzhled starobylosti byl pouze respektován jako jeden z významných atributů hodnoty památky. (Foto Ladislav Bezděk, říjen 2003)

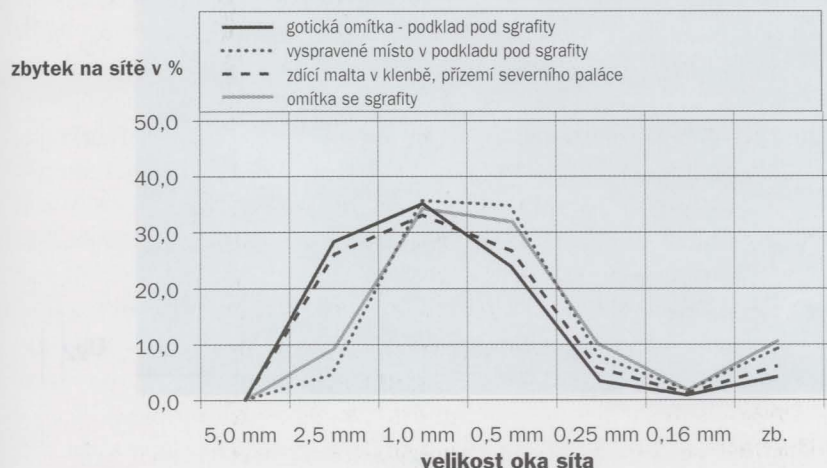
Obr. 23. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Celkový pohled po restaurování. (Foto Ladislav Bezděk, říjen 2003)

³³ A též s ohledem k důsledkům zavlhčení při srpnových záplavách v roce 2002.

³⁴ V rámci těchto úprav bude obnoven zazděný vstup do sklepení, včetně osazení svlakových dveří do tesařské zárubně (dle fotodokumentace zaniklého stavu) a vyřešeny návaznosti s interiérem. Dojde k odstranění nevkusných nových dveří, osazených nedávno do kamenného portálu (současný vstup do sklepa). Bude obnovena situace před vybouráním zazdívky a starých svlakových dveří. Obnova odsazené cihelné zazdívky s lapidárním detailem dveří (dle fotodokumentace zaniklého stavu) bude mít bezpochyby určitou roli i pro posílení stability silně poškozeného gotického portálu. Poslední korektivní úpravou se stane odstranění nových, amatérsky pojedených dveří v prostoru nástupní podesty před vstupem na nádvoří. Na základě vyhodnocení dobové fotodokumentace budou vyrobeny konstrukčně i tvarově odpovídající dveře a osazeny do tesařské zárubně. Detailnímu návrhu i výrobě těchto prvků, stejně tak jako vyřešení všech návazností, je nutné věnovat mimořádnou pozornost (realizační dokumentace, instrukce poskytnutá projektantem řemeslníkům před zahájením výroby, provedení zkušek a odsouhlasení každého výrobku).

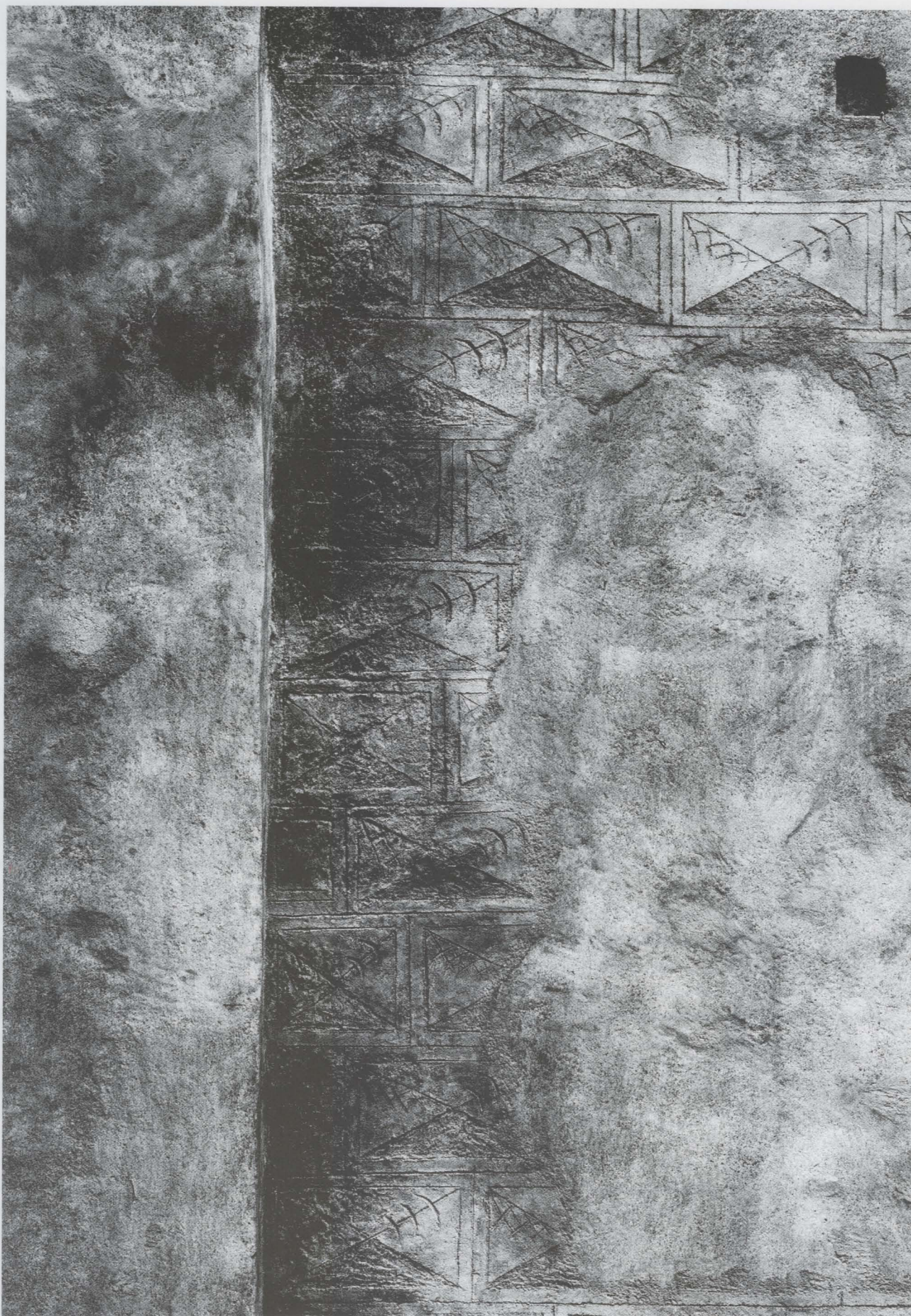
³⁵ Originální omítky zůstaly zachovány prakticky v plném rozsahu s výjimkou ztráty několika zcela odpojených, zdeformovaných a vykloněných omítkových ker (cca 1,5 m²) v úseku poblíž schodišťového přístavku.

ŠVIHOV - jižní palác, severní průčelí



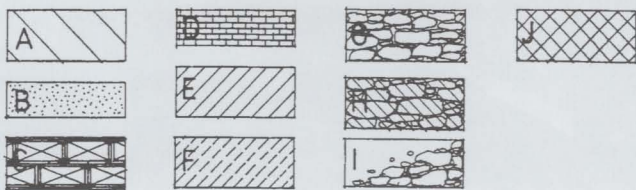
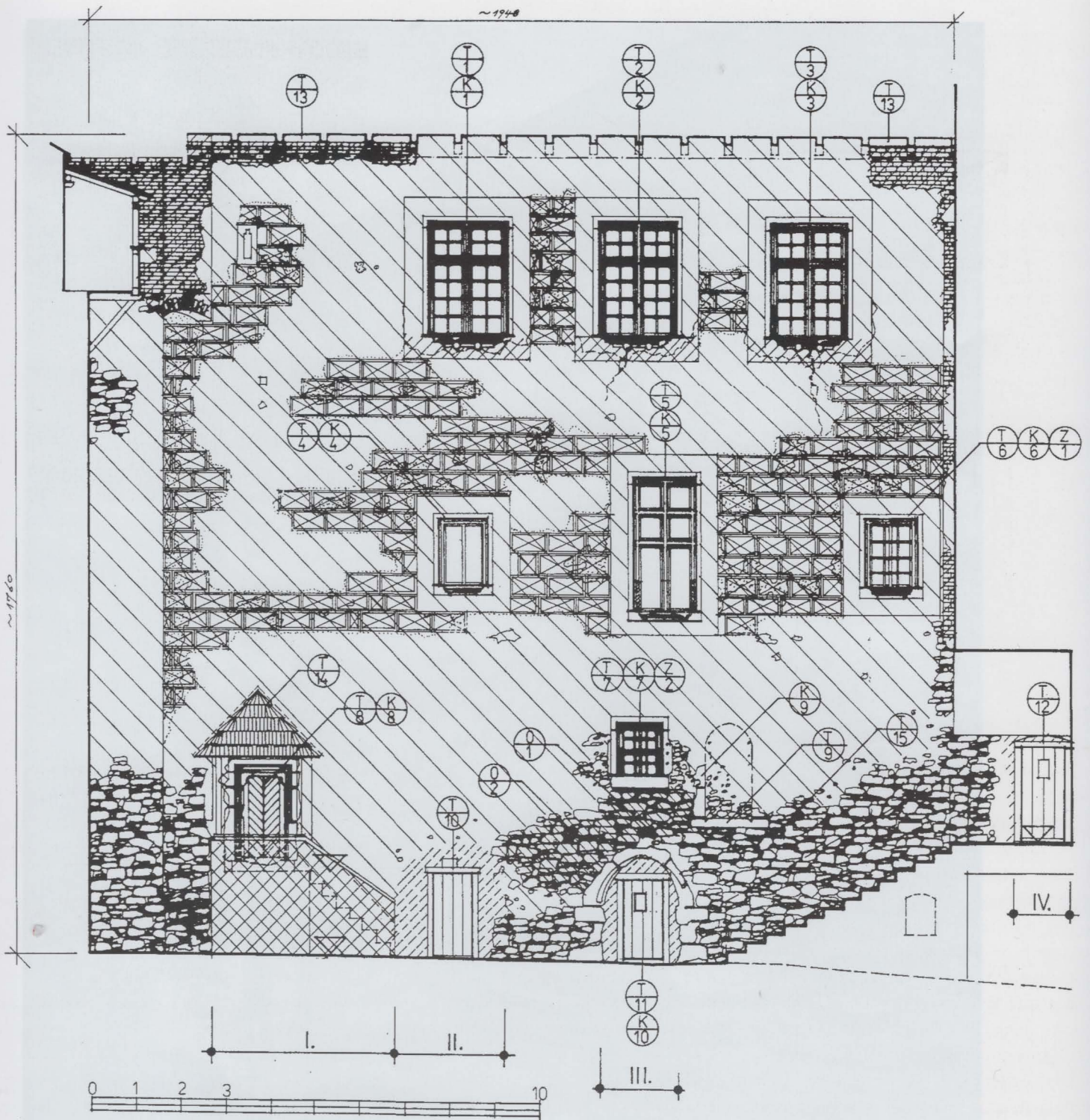
20

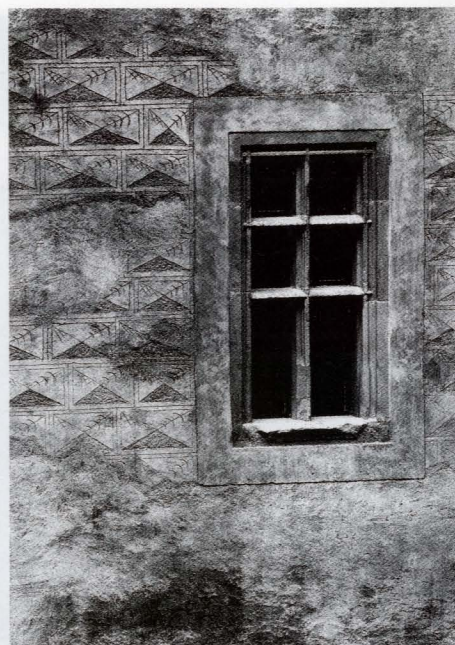
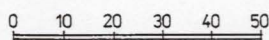
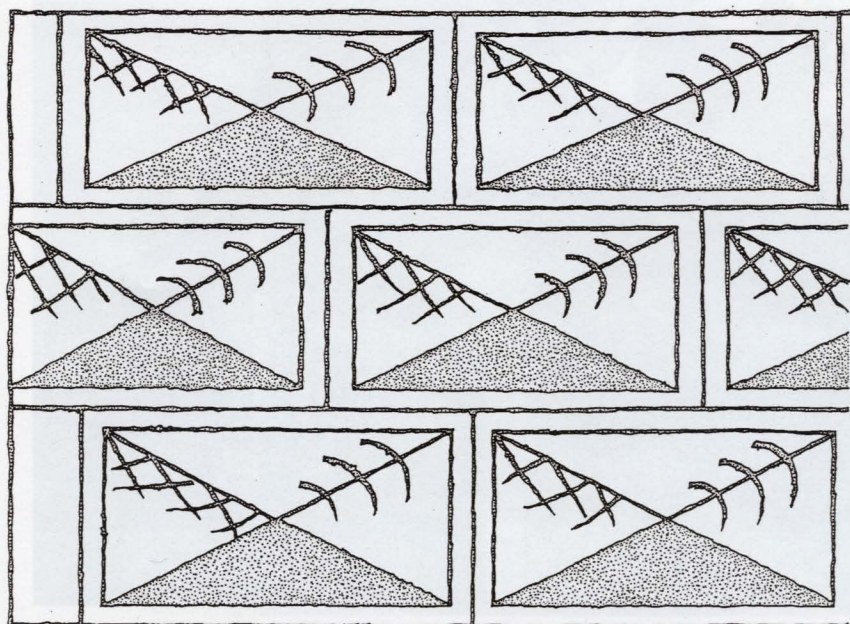
21





23





25 | 26

Břetislava Štorma. V rámci akce budou provedeny také korekce zmiňovaných výplní v parteru.³⁴

Podstatná část prací byla dokončena v roce 2003. Ošetření pozdně gotických omítek i sgrafit bylo provázeno minimálním úbytkem originální materie.³⁵ Zafixování sgrafitové výzdoby, včetně zvolené formy preventivní plošné stabilizace, umožnilo v kritický okamžik zabránit zániku posledních zbytků významných informací o renesanční výzdobě průčelí. Zůstal zachován vzhled starobylého díla, včetně maxima hmotných dokladů jeho historie. Opravená fasáda je i nadále přirozeně začleněnou, harmonickou součástí prostoru nádvoří i hradu jako celku. Výsledek by se měl stát měřítkem pro pokračování následujících záchranných a konzervačních prací v rámci areálu. Osvědčila se dobrá metodická, technologická a zejména projekční připravenost, stejně jako koordinovaná mezioborová souhra účastníků, umožňující pečlivé zvažování správnosti stanoveného postupu a případné modifikace řešení řady podrobností. Po zimním období bude provedena kontrola stavu a účinnosti konzervačních zásahů. Zvolená technologie, upřednostňující tradiční materiály a postupy, by měla předurčovat následnou péči, tj. rekonzervaci prováděnou opakováním stejných postupů a s použitím stejných materiálů. Takový přístup by měl bezpochyby významně zjednodušit výhledovou údržbu tím, že redukuje ne nepodstatnou část dilemat a otázníků, jimiž budou v budoucnu provázány opravy mnoha památek, kde se dnes používají nekompatibilní, dobou neověřené módní materiály či příliš překombinované technologické postupy konzervace.

Realizovaná etapa – konzervace severního průčelí jižního paláce hradu Švihova – přinesla mnohá poučení, řadu pozoruhodných poznatků, ale zejména stvrzení naléhavosti intenzivnější a především nepřerušované, systematické odborné péče o tuto vynikající a vysoce autentickou památku. Proto lze doufat, že aktuální výsledky přispějí k trvalé podpoře záchrany této i dalších našich excelentních památek.

Obr. 24. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Návrh restaurování a konzervace (ukázka z projektu GIRSA AT spol. s r. o., květen 2003):

- A) rozsah konzervace autentických omítek opakovanou aplikací vápenné vody,
- B) zafixování a stabilizace omítky s originální sgrafitovou výzdobou provedené restaurátorem,
- C) návrh doplnění omítky se sgrafitovou výzdobou, rozsah stanoven na základě zhodnocení ikonografie, provede restaurátor,
- D) oprava cihelného zdiva s dílčím vysazením rozpadlého materiálu,
- E) doplnění ploch nových vápenných omítek,
- F) náhrada nevhodných novodobých omítek (nové vápenné omítky, strhávané lžíci),
- G) stabilizace líce soudržného kamenného zdiva (lokální úprava spár),
- H) stabilizace líce kamenného zdiva s vyplavenou zdicí maltou (doklínování, doplnění vápenné malty),
- I) řešení přechodů mezi omítkou a obnaženým zdivem (podmelení okrajů omítkových ploch, lokální doplnění vápenné malty do spár),
- J) oprava omítek schodišového přístavku.

Obr. 25. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Schéma sgrafitového rozvrhu. (Kresba Václav Girs, 2003)

Obr. 26. Švihov (okres Klatovy), státní hrad, dvorní průčelí jižního paláce. Detail okna s paspartou po restaurování. (Foto Ladislav Bezděk, říjen 2003)